

Viyana Kapılarında Bırakılan Bir Ömür

MERZİFONLU KARA MUSTAFA PAŞA

Hayatı, Siyasi ve Askeri Faaliyetleri

METİN AYDAR

TARİH

ÖNSÖZ

Bir kişinin hayat hikâyesinden izler taşıyan biyografi, derin bir emek ve titizlik gerektiren bir yazın türüdür. Buna paralel olarak tarihsel biyografi, dolaylı ya da doğrudan olarak tarihe mâl olmuş bir şahsiyetin yaşam öyküsünü ortaya koyma girişimidir. Bir anlamda araştırma duygusunu besleyen bir keşif konusudur. Bu yönüyle tarihsel biyografi, aynı zamanda yorumlama, birden fazla bakış açısı ve görüşle etkileşime girme fırsatı veren bir çalışma sahasıdır. Herhangi bir vesileyle, tarihte iz bırakmış kişilerin yaşam öykülerini incelemek, geçmişe dair yeni bir anlayış ortaya koyar, bu da insanların ve içinde buldukları dönemin doğası hakkında daha derin bir anlayış geliştirir. Bu gerçekten hareketle; tarihî şahsiyetlerin hayat öyküsünü yazmak, aslında bir biyografi yazmanın ötesinde, ele alınan bireyin yaşadığı dönemdeki siyasî, askerî, sosyal veya ekonomik düzenin perde arkasını anlamak ve bu ilişki ağı içerisinde o kişinin belirleyici olan rolünü tespit etmeye yardımcı olmaktadır.

Son dönemde tarihsel biyografi çalışmalarında ve bu araştırmaların önemi konusunda artan bir farkındalık söz konusu olsa da Osmanlı tarihinde iz bırakan ve ele alınmaya değecek bir yaşam öyküsüne sahip olan çok sayıda tarihî şahsiyet mevcuttur. Bundan hareketle, yukarıda söz ettiğimiz eksikliği bir nebze de olsa gidebilmek için Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın şu ana kadar müstakil olarak bilimsel bir çalışmaya konu olmamış hayat öyküsünü çalışmayı uygun gördük. Osmanlı tarihinin en tartışmalı devlet adamlarından birisi olan bu şahsiyetin askerî ve siyasî kariyerine yönelik farklı temalarda incelemeler yapılmışsa da bunların tam anlamıyla biyografi penceresinden bakan çalışmalar olmaması bu konuyu seçmemizde belirleyici olmuştur.

Bazı tarihî şahsiyetler en çok bir önemli savaşla tanınırlar. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın hayatı incelenirken daha çok 1683 Viyana Kuşatması üzerinden bir değerlendirmeye bağlı kalındığı görülmüştür. Bununla birlikte, 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren isminden sık sık söz ettiren bu devlet adamının farklı yönünü ele alan çalışmalar da olmuştur. Ne var ki bu sınırlı çalışmalar, kapsamlı bir tarihsel biyografi açısından yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle, Paşa'nın hayatını anlamak için geniş bir çerçeve sağlamaya çalışan bu incelememizde konuyu daha kapsamlı bir şekilde sunmaya ve yorumlamaya

çalıştık. Onun hayat öyküsünü incelemek aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin 17. yüzyılın ikinci yarısındaki siyasî, askerî ve diplomasi tarihini ele almak demektir. Paşa'nın hayatı ve faaliyetleri üzerine yaptığımız derinlemesine incelemeler, onun hayat öyküsüne dair hevesimi canlandıran ve derinleştiren ilgi çekici bir bilimsel deneyim oldu. Ayrıca belirtmek gerekir ki, bu çalışmanın öncelikli hedefi Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'yı temize çıkarmak ya da itibarsızlaştırmak değildir. Doğumundan ölümüne kadar geniş bir incelemeyi kapsayan bu çalışmanın temel amacı hem Osmanlı Devleti hem de Avrupa tarihinde önemli rol oynayan bir tarihî bireyin hayatının dinamik bir tasvirini ortaya koyma çabasıdır. Bu bağlamda, hayatında meydana gelen askerî, siyasî vb. olaylara dikkat çekmeye, görünüşte birbirinden farklı olan bu olayların nasıl birbiriyle bağlantılı olduğunu göstermeye ve bunu yaparken de siyasî ve askerî faaliyetlerini daha geniş bir çerçeve içine oturtmaya çalışıldı. Nihayetinde, bunu yaparken dönemin resmî arşiv kaynakları ve çağdaş tanıkların notları tahlil edilerek, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın hayat öyküsünün sadece siyasî ve askerî faaliyetleriyle sınırlı olmadığı, görünenin dışında da farklı bir hayata sahip olduğu ortaya konuldu. Bu minvalde, Paşa'nın bir yaşam örgüsünün oluşmasına ve kötü şöhretli birisi olarak tanınmasına sebep olan eylemlerine vurgu yapılarak hayatı kronolojik bir sıra dâhilinde ele alındı.

Bu çalışmanın temeli, doktora tezimizdeki araştırmalara dayanmaktadır. Ele aldığımız çalışma, giriş, beş bölüm, sonuç ve eklerden oluşmaktadır. İlk bölümde, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın ailesi, çocukluk yılları, Köprülü ailesine dâhil olması, idarecilik yılları ve katıldığı askerî faaliyetler ayrıntılı bir şekilde ele alındı. Başka bir ifadeyle, sadaretine kadar üstlendiği vazifeleri ve siyasî kariyer bakımından yükselişine zemin hazırlayan ortam değerlendirildi. İkinci bölümde, sadarete getirilişi, iktidar yıllarında Batılı devletlere karşı izlediği dış politikasının ana hatları ve ilk Osmanlı-Rus Seferi ayrıntılarıyla ortaya konuldu. Üçüncü bölümde, büyük bir propaganda süreci yürüterek giriştiği başarısız 1683 Viyana Seferi, akabinde yaşanan gelişmeler ve idamına giden süreçten bahsedildi. Bu ana kadar yapılan çapraz okumalar, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'yı Osmanlı tarihinde neyin önemli veya dikkate değer kıldığını yeniden gözden geçirmemizi sağladı. İlk üç bölümde ağırlıklı olarak idarî ve askerî faaliyetlerini incelediğimiz Paşa'nın başarılarıyla veya tam tersine başarısızlıklarıyla tarihin seyrini nasıl etkilediğine dair cevaplar bulmaya çalışıldı. Elde edilen veriler, yaşadığı zamanla arasındaki ilişkiyi kavramamızı ve tarihsel bağlamın insanları oldukları hâle nasıl getirdiğini anlamamızı sağladı. Dördüncü bölümde, çeşitli kaynakların sunduğu bilgiler ışığında; Paşa'nın şahsî hayatı, devlet adamlığı ve fikir dünyasıyla ilgili konular ele

alınarak onu daha yakından tanımamıza imkân sağlayacak bir portre ortaya konuldu. Son bölümde genellikle askerî ve siyasî meselelerle gündeme gelen Merzifonlu'nun himaye politikası incelendi. Sonuç kısmında ise Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın hayatı ve faaliyetlerine ilişkin sunulan bilgilerin özeti mahiyetinde bulgulara yer verildi.

Yukarıda zikredilen bölümler yazıya dökülürken ağırlıklı olarak dönemin resmî arşiv kaynaklarından ve çağdaş kroniklerden istifade edilmiştir. Bununla birlikte, araştırma ve inceleme eserler de çalışmada kullanılan kaynakların önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Aslına erişim sağlayamadığımız doğrudan alıntılmalarda içeriğe müdahale edilemeyeceği için orijinaline sadık kalındı. Çalışmamızı ilgilendiren çağdaş kroniklerin bir bölümünde rastlanılan ve anlam değişikliğine yol açabilecek bazı hatalar bizi eserlerin orijinaline bağlı kalmaya ve bunlara atıf yapmaya sevk etti. Öte yandan çalışmalarımız esnasında işimizi kolaylaştıran bu çalışmalara da kaynakçada yer verildi.

Elimizdeki çalışmanın başlangıcından bitimine kadar pek çok kişinin yardımını gördüm. Öncelikle, çalışmamı sabırla ve titizlikle okuyup, sayısız düzeltme ve üslup geliştirmesi yapan çok kıymetli ve saygıdeğer danışmanım Prof. Dr. Songül Çolak'a özel bir teşekkür borcum var. Her zaman tavsiyeleriyle ve cesaretlendirmeleriyle bana rehber olan danışman hocama minnettirim. O olmasaydı, bu işi tamamlamak çok daha zor olurdu. Bana insanlığa ve ilme dair çok şey kazandıran kıymetli danışmanıma hayatım boyunca minnettar kalacağımı burada ayrıca belirtmek isterim.

Çalışmalarım ile ilgili son derece faydalı tespitlerde ve tenkitlerde bulunan çok kıymetli Prof. Dr. Ali Açikel ve Doç. Dr. Serkan Kekevi hocalarıma da katkılarından dolayı teşekkür ederim. Yine aynı süreçte bana yol göstericilik yapan ve görüşleriyle önemli katkılarda bulunan değerli hocalarım Prof. Dr. Rıza Karagöz ve Dr. Öğr. Üyesi Cumhuriyet Bekar'a ayrıca teşekkür borçluyum. Çalışmamı yakından takip eden ve ufuk açıcı fikirlerini dinlemekten onur duyduğum değerli hocam Prof. Dr. Mustafa Çolak'a yardımlarını esirgemediği için müteşekkirim. Araştırmamın yazılmasıyla ilgili sorduğum sorulara ilişkin tavsiyeleri hayatî önemdeydi. Öte yandan tez çalışmam sırasında karşılaştığım bazı pürüzleri aşmamı sağlayan ve bu süreçte desteğini esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. İsmet Türkmen'e teşekkür etmek benim için bir zevktir. Benzer şekilde, çalışmalarım sırasında elini her zaman omzumda hissettiren, tez çalışmamın bölümlerini okuyup nihai taslak için değerli ve kritik yorumlarda bulunan saygıdeğer hocam Doç. Dr. Murat Hanılçe'ye ne kadar teşekkür etsem azdır. Ondaki başka çalışmanın bir bölümünü okuma

nezaketi gösteren değerli hocam Dr. Öğr. Üyesi Yunus Emre Tekinsoy ile çalışmanın Giriş bölümünü okuyan meslektaşım Arş. Gör. Yunus Alıcı'ya teşekkürü bir borç bilirim.

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa gibi önemli bir tarihî şahsiyetin hayat öyküsünü yazmaya başlarken, bilgi birikiminden istifade ettiğim alanında uzman isimleri de zikretmeden geçemem. Varşova Üniversitesi'nden Prof. Dr. Dariusz Kołodziejczyk, kendisiyle her iletişime geçtiğimde geri dönüş yapma nezaketi gösterdi, yönlendirmeleriyle ve destekleriyle çalışmama katkıda bulundu. Kendisine hassaten teşekkür ederim. Aklıma takılan bazı ilmî meseleleri çözmemde yardımcı olan kıymetli hocam Doç. Dr. Nejdet Gök'ü unutamam, kendisine teşekkür borçluyum. Paşa'nın hamilik yönünü ele alırken, sayın Doç. Dr. Dursun Ali Tökel'in yararlı tavsiyelerini ve yönlendirmelerini ihmal edemem. Kendisine teşekkür ederim. Yine çalışmamı sürdürürken gerek fikir gerekse kaynak paylaşımı hususunda desteklerini esirgemeyen değerli hocalarım Prof. Dr. Kahraman Şakul, Dr. Öğr. Üyesi Yasir Yılmaz ve Dr. Öğr. Üyesi M. Fatih Çalışır'a teşekkürlerimi sunarım.

Elimizdeki çalışma devam ederken yanımda olduklarını hissettirerek desteklerini esirgemeyen dostlarım ve meslektaşlarım da özel bir teşekkürü hak etmektedir. Çalışmalarım sırasında gerçekleştirdiğimiz sohbetlerde özellikle bazı bölümlerde farklı bakış açıları kazanmamı sağlayan Dr. Özden Aydın'a derinden müteşekkirim. Benzer şekilde, bu süreçte yanımda olan sevgili dostlarım ve meslektaşlarım Dr. Ahmet Acar, Dr. Murat Çaylı, Öğr. Gör. İsa Yapar, Arş. Gör. Hasan Daşdemir, Mikail Devebakan, Refik Aydemir, Rıdvan Güngör, Fatih Sansar, Mehmet Teksöz, Onur Duran, Ayşen Acar, Sibel Pekdoğan, Kübra Kabakçoğlu ve Rusça kaynakların tercümelerinde katkıda bulunan Turan Neşe İbrahimzade'ye teşekkür borçluyum. Benimle fikirlerini paylaşmasının yanı sıra Polonya'da bulunan Archiwum Głównie Akt Dawnych (Eski Belgeler Merkez Arşivi) ile iletişim kurmamda ve Lehçe kaynakları temin etmemde yardımları dokunan sayın Karolina Anna Kotus hanımefendiye de şükranlarımı ifade etmek isterim.

Çalışma sürecimde, katkılarını göz ardı edemeyeceğim bazı kurumlar ve çalışanları da oldu. Başta Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA) olmak üzere, İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi ve kıymetli personellerine çalışmalarım esnasında gerek kaynak temini gerekse çalışma şartları açısından sağladıkları büyük kolaylıklar için teşekkür borçluyum. Ayrıca mensubu olduğum Erzurum Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

Tarih Bölümü ile lisansüstü eğitimimi tamamlama fırsatı bulduğum Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nün tüm akademik ve idari personeline araştırmalarımı sürdürmem hususunda bana kolaylıklar sağladıkları için teşekkür ederim.

Son olarak eğitim hayatıma başladığımdan bu yana maddi ve manevi desteklerini üzerimden esirgemeyen, her daim yanımda olduğunu hissettiren biricik aileme en içten şükranlarımı sunuyorum.

Metin AYDAR

Erzurum-2023

KISALTMALAR

AGAD	Archiwum Glówne Akt Dawnych
age.	Adı geçen eser
agm.	Adı geçen makale
agt.	Adı geçen tez
bk.	Bakınız
BOA	Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
C.	Cilt
çev.	Çeviren
ed.	Editör
haz.	Hazırlayan
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
nr.	Numara
öl.	Ölüm tarihi
s.	Sayfa
S.	Sayı
ss.	Sayfa sayısı
sad.	Sadeleştiren
TDV	Türk Diyanet Vakfı
TDVİA	Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
TSMK	Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi
TTK	Türk Tarih Kurumu
Vol.	Volume
vr.	Varak
Yay. haz.	Yayıma hazırlayan
YYLT	Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi
YDT	Yayımlanmamış Doktora Tezi

GİRİŞ

Biyografi, bir yaşamın tümünü ya da belli bir bölümünü anlama çabasıdır. Ele alınan kişinin, hayatta olup olmadığına bakılmaksızın daima bir “*olmuş bitmiş*”in üzerinde değerlendirme yapılmasıdır. Diğer bir ifadeyle, mütemediyen varoluşun arkasından bakılmasıdır.¹ Yunanca bir terim olan biyografi, canlılık, hayat anlamındaki “*bios*” ile yazı, şekil manasındaki “*graphie*” sözcüklerinin birleşiminden meydana gelmiştir.² Bununla birlikte biyografinin ne olduğuna dair çeşitli tanımlamalar yapılmıştır. Örneğin *Webster Sözlüğü*'nde biyografi, “*Bir insan hayatının yazılı tarihi*”³ şeklinde ifade edilirken, *Oxford İngilizce Sözlüğü*'nde bu tanıma yakın bir şekilde, “*bir başkası tarafından yazılan bir kişinin hayat hikayesi*”⁴ olarak ifade edilmektedir. Biyografinin tarihsel geçmişi çok eskilere dayanmakla beraber şimdiki anlamda ilk defa 1683 yılında İngiliz John Dryden tarafından kullanıldığı bilinmektedir.⁵

Günümüzde biyografi, yazı kültürümüzün en sıra dışı ve belki de en az çalışılan çağdaş yazı biçimlerinden biri olarak önemli bir yer işgal etmektedir.⁶ Oysa 19. asırda biyografi eserlerinin kişinin “*hayatı ve eserleri*” başlığı altında resmî ve kuru metinlere dönüştüğü görülmektedir. “*Büyük adamlar*” ile sınırlı ve tarihi bu kimselerin yaptıklarından ibaret gören tarihsel biyografi türü, tarih yazımının bilhassa post-modernist etkilerle geçirdiği değişim ve ulaştığı sentezler sonucunda yeni bir itibar kazandığı 20. yüzyılın sonuna

- 1 Vefa Taşdelen, “Biyografi: Ötekine Yolculuk”, *Milli Eğitim Dergisi*, S. 172, (Güz 2006), s. 15.
- 2 Birgitte Possing, “Biography: Historical”, *International Encyclopedia of the Social & Behavioural Sciences*, Second Edition, ed. James D. Wright, Vol. 2, Elsevier, Oxford-Amsterdam-New York-Singapore 2015, s. 645; Mahmut Çetin, *Biyografi Kitabı*, Biyografi Net Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 15.
- 3 <https://www.merriam-webster.com/dictionary/biography>. (Erişim Tarihi: 06/12/2022, Saat: 14:25)
- 4 <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/biography?q=biography> (Erişim Tarihi: 06/12/2022, Saat: 14:30)
- 5 Çetin, *age.*, s. 15.
- 6 Michael Shortland-Richard Yeo ed., *Telling Lives in Science, Essays on Scientific Biography*, Cambridge University Press, Cambridge 2008, s. 1.

kadar küçümsenen bir saha olmuştur.⁷ Bu küçümseme, genellikle tek bir şahıs üzerine odaklanan biyografi türünün tarihe kıyasla çok daha basit ve daha az titizlik gerektiren bir alan olarak görülmesinden kaynaklanmaktadır.⁸

Tarihçiler tarafından kaleme alınan biyografiler eskiden beri vardı; fakat son zamanlarda tarihsel biyografiye olan yöneliş kayda değer bir şekilde artış göstermiştir. Bu artışta, biyografinin tarihçilere daha yaygın bir okur kitlesine ulaşma olanağı sağlamasının rolü olduğu inkâr edilemez. Bir diğer neden ise ele alınan bireysel yaşamların tarihsel araştırmalarda daha kapsamlı gelişmelerle ilişkilendirilerek açıklanmasıdır. Geçtiğimiz otuz kırk senedir bütün sosyal bilimlerde ayırt edici bir izi olan yapısalcı yaklaşım ve yorumlardan uzaklaşılması da özellikle önemlidir.⁹ 20. yüzyıl boyunca, bir ilgi alanı olarak tarihî biyografi, önde gelen meşhur figürlerin bilinçli bir mitolojisinden eleştirel bir hikâye anlatımına kadar gelişmişti.¹⁰

Şimdi “*yeni biyografi*” olarak adlandırılan söylem ilk olarak 1990’larda ortaya çıktı. Bu yeni akımın uygulayıcıları, özellikle feminist, post-modernist ve ırk teorisyenlerinin düşüncelerinden etkilendiler. Feministler ve post-modernistler, “*özcülüğe*” yoğunlaşan kişiliklerin, hareketlerin ve kurumların çeşitliliği ve karmaşıklığına odaklandı. Irk teorisyenleri, baskı ve ayrımcılığa maruz kalan marjinalleşmiş siyah ve Afro-Amerikan gruplara odaklandılar ve bu da post-kolonyal çalışmalarda çok ulusluluk hakkında daha geniş meseleleri gündeme getirdi. Bir başka ifadeyle, akımların ve geleneklerin çeşitliliği ve karmaşıklığına odaklanan feminist ve post-modernistler, felsefede varoluş karşısında özü ön planda tutan “*özcülük*”ü kınarlarken, ırk teorisyenleri “*kadın*” ve “*erkeklerin*” ırkla değişmeyen birleşik bir kimlik kategorisinde olduğu inancını savunmuşlardır. Yakın dönem biyografi yazarları, bireysel kişiliğin değişen ve çok yönlü doğasını vurgulamışlardır.¹¹

Son çeyrek asırdır sosyal tarih ve tarihsel anlatıya olan ilginin ışığında, tarihsel biyografi, bireye odaklanarak; toplum, sınıf ve sosyal grubun bir parçası

7 Abdülhamit Kırmızı, “Biyografi”, içinde, *Tarih İçin Metodoloji*, ed. Ahmet Şimşek, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2015, s. 157.

8 Barbara Caine, *Biyografi ve Tarih*, çev. Müge Sözen, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019, s. 28.

9 Caine, *age.*, s. 2. Akademik tarihçiliğimizde biyografi türüne olan ilginin gelişimi ve bu türün yazın tarihimizdeki artışına ilişkin detaylı bilgi için bk. Özgür TÜresay, “Tarih yazımı ve ‘Biyografinin Dönüşü’”, içinde, *Halil İnalçık Armağanı -I-*, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2009, s. 329-349.

10 Possing, *agm.*, s. 647.

11 Lois Banner, “Biography as History”, *The American Historical Review*, Vol. 114, No. 3 (Jun., 2009), s. 580-581; Possing, *agm.*, s. 647; Caine, *age.*, s. 31.

olarak bir *Rönesans* geçirdi. Öte yandan, türün saygınlığı defalarca tartışıldı ise de ciddi ve bilimsel bir profil sağlanmadı. Biyografiyi tarih yazımı içine bir tür olarak yerleştirme konusundaki belirsizlik, tek karakterlerin dikkate alınmasına devam eden bir muhalefetin sonucu gibi görünüyordu. Bireysel yaşamlar, özellikle de özel hayat, yapısalcı, pozitivist ve post-modern anti-biyografiler tarafından tarih, bilim veya sanat anlayışıyla ilgisiz veya uygunsuz olarak kabul edildi.¹² Biyografi yazarı kategorisinde yer alan Edward H. Carr, şahısların hayatlarına odaklanmanın önemini kabul ederken, Geoffrey Elton ise bireylerin önemini kabul etmekle birlikte kurumların ön planda tutulmasını savunmaktadır. Ayrıca, biyografiye yoğunlaşmanın neticesinde edebî bir yaklaşımdan dolayı tarihin içerisine düşeceği durumdan kaygılandığını belirtmektedir.¹³

Tarihsel ve sosyolojik disiplinler içinde tarihî biyografi, başlı başına bir tür olmaktan ziyade, tarihsel bireyin ve öznel deneyimin önemini anlamada bir metodoloji olarak kaldı.¹⁴ Biyografi çalışmalarının şekillenmesinde ve sınırlandırılmasında “*kişisel tutarlılık*” ön plana çıktı. Birçok yazar, yorumlanmış veya kronolojik olarak düzenlenmiş bir anlatıdan türeyen kişisel tutarlılık duygusunun ve bir öznenin iç yaşamının ifadesinin olduğunu iddia etti.¹⁵ Buna karşılık, biyografinin iki farklı kaynaktan doğan bir karışım olduğunu ifade edenler de mevcuttu. Bunlara göre biyografi, anlatımın gelenekleriyle örtüşen tarihin doğrulanabilir gerçekleriydi. Öyleyse biyografi yazarı, yaşamın mevcut gerçeklerini sunmakla birlikte, keyfiliklerini, bütünlüklerini ve eksikliklerini ilgi çekici bir bütün hâlinde biçimlendirmek zorundaydı.¹⁶ Fakat bu biçimlendirme bir öznenin yaşamını tekrar inşa etmenin, yeniden yaşamamanın ve sonunda yeni baştan düşünmenin bir yoluymuştu. Nitekim biyografiler meraklı insanlardır. Onların işleri, öteki insanların yaşamlarıdır. Bir başkasının hayatına dalmak suretiyle, bir bireyin hayatını yeniden anlama, yeniden inşa etme, hatta yeniden yaratma konusunda girişimde bulunurlar. Bu sebeple, insan merakının ve belirli bir fedakârlığın kavşağında durmaktadırlar. Üstelik bu girişimi kamusal hâle getirerek diğer bireylerin merakını

12 Possing, *agm.*, s. 646.

13 Caine, *age.*, s. 28.

14 Possing, *agm.*, s. 645.

15 Shortland-Yeo, *age.*, s. 14.

16 Michael Benton, *Literary Biography, An Introduction*, Wiley-Blackwell, Chichester 2009, s. 35.

tatmin ederler.¹⁷ Bu bağlamda, meşhur kimselerin hayatları biyografaların, tarihçilerin ve okurların nazarında ilginçliğini kaybetmemiştir. Tersine, dik-kate değer politik, dinî ve askerî liderlerin hayat hikâyeleri sanatçı, yazar ve bilim insanlarının biyografilerinde olduğu gibi ilgi çekmeye devam etmiştir.¹⁸ Tarihsel söylemin doğasının dönüşüm yaşaması suretiyle, “*İnsanı çerçeveleyen şartlar*” yerine “*şartların içindeki insan*”; ekonomik ve demografik sorunlar yerine kültürel ve duygusal olanlar, fikirler, inançlar, gelenekler önemli bir hâle geldi.¹⁹

Biyografi yazarı Richard Holmes, bu türün yazımında yaşadığı süreci iki anahtar sözcükle nitelendirmektedir: “*Arayış*” ve “*peşini bırakmama*”. Bunlar aynı olayın iki yüzü gibidir. Bu arayış, geçmişin içinden geçen kişinin yolunun fizikî izini, ayak izlerini takip etmeyi, bu ümit verici figürün peşinde koşmak için onu şimdiki zamanda canlandırarak şekilde yazma çabasıdır. Diğer durum ise tarihsel biyografiye konu olan şahsın yeniden canlandırılmasının başarılı olmasıyla birlikte ortaya çıkar.²⁰ Ancak tarihsel biyografi, 2000’li yılların başında tarih yazıcılığını geliştirme sürecindeydi. Tarihte biyografik dönüşten sonra, tarihî biyografinin meydan okuması değişti. Biyografik çalışmalar seline rağmen, henüz gelişmiş bir eleştirel gelenekten söz etmek zordu.²¹ Yirminci asrın son çeyreğinde önemli bir dönemece giren modern biyografileri önceki çalışmalardan ayıran özelliği, sadece ilgilendikleri konular değil ayrıca bu konuları nasıl ele aldıkları olmuştur. Keza bu dönemde tarihçiler, insan merkezli tarihler kaleme alınırken, yüzyılın başında olduğu gibi bu asrın sonunda da öteki disiplinlerde daha önce süregelen tartışmaları izlemişlerdir. Post-yapısalcılık, post-modernizm gibi birbiriyle bağlantılı yeni akımların önemli bir ortak noktası, “*modernlik*” olarak andıkları tarihsel konuma atfedilmiş bilim, bilimsellik, nesnellik ve ilerleme gibi iddiaları sorgulamalarıdır. Bu tartışmaların merkezi konumundaki A.B.D. ve Batı Avrupa’da yer alan ülkelerin tarihçileri de zorunlu olarak bu tartışmalara dâhil olmuş, bu durumun bir neticesi olarak tarih yazıcılığının nesnellik iddiaları hiç olmadığı kadar gözden geçirilmiştir.²²

17 Rana Tekcan, *The Biographer and the Subject, A Study on Biographical Distance*, Ibidem Verlag, Stuttgart 2014, s. 1.

18 Caine, *age.*, s. 4.

19 Kırmızı, *agm.*, s. 157.

20 Benton, *age.*, s. 35.

21 Possing, *agm.*, s. 647.

22 Derin Terzioğlu, “Tarihi İnsanlı Yazmak: Bir Tarih Anlatı Türü Olarak Biyografi ve Osmanlı Tarihyazıcılığı”, *Cogito*, S. 29, (Güz 2001), s. 286; Çetin, *age.*, s. 18.

Bu tartışmalara tarihsel biyografiye konu olan şahsın karakterinin anlaşılma ve tartışılma biçimlerini de eklemek gerekir. 17. ve 18. yüzyıllarda biyografi için önem arz eden, özneleri olduğu gibi sunma ve karakterlerini tümüyle ortaya koymaya yönelik ilgi, daha çok şahsî zaafların ve zayıflıklarının yanında asil ve soylu özelliklerin de sunumunu kapsıyordu. Fakat 19. yüzyılda itibarın ve saygınlığın korunması, biyografi çalışmalarında bütünü takdim etmekten çok daha önemli görülmeye başlandı. Dolayısıyla, bir şahsın olumsuz taraflarının ortaya konulması, bireyleri tüm yönleriyle sunmak isteyen biyografilerin göz ardı etmesi gereken bir şey olarak görüldü. Ancak bu durumun karşılığı, 20. yüzyılda tam tersine ilerledi.²³ Biyografin müdahalesi, biyografideki “*gerçeği sorgulamanın*” cevabı olarak görüldü. Biyografik gerçekliğin arayışı, modern biyografinin doğasını ortaya koyan bir özellik olarak belirdi. Böylelikle biyografik eleştiride doğruluk ve dürüstlük soruları ön plana çıktı.²⁴ Ne var ki tarihsel bağlamda ele alınan “*nesnel biyografi*” mutlak anlamda imkânsızdır, ancak bazı biyografiler kronoloji ile birlikte bir arada tutulan ve nispeten yazarların yorumuyla gerçek bir harmanlamaya meyillidir. “*Olaylar kendileri için konuşur*” klişesinden hareketle, bu tür biyografiler, güçlü bir kronolojik kurgu dâhilinde, tarihsel arka plan ve konunun temelini tamamlayacak özelliklerin eklenmesiyle şekil kazanır. Biyograf, yazdığı hayat hikâyesi için bu bağlamda bir form oluşturur. Bu belki de akademik biyografiler arasında en yaygın olanıdır.²⁵

Biyografinin daima tarih biliminin ana anlatı modellerinden biri olduğunu ifade etmek mümkündür.²⁶ Kapsam açısından ele alındığında, İlber Ortaylı’ya göre tarihsel biyografi, tek başına bir “*tercüme-i hâl*” değildir. Ona göre bu yazım türü, yalnızca bir tarihî devri izah etmek, tanımlamak için oluşturulan bir tablonun parçası da değildir. Tersine, kendi başına bir tarihî devri aksettiren bir eserdir. Belirlemiş olduğumuz geçmişteki insanların her biri, tarihin bir kesitini simgeleyecek potansiyele sahiptir. Bunun gerçekleşebilmesi de kaynakların izin verdiği ölçüde, tarihçinin malzemeye hakkını ve kıymetini vererek teknik, bilimsel ve sanatsal açıdan ele almasına bağlıdır.²⁷

23 Caine, *age.*, s. 37. Biyografi inşasında ortaya çıkan öznel-nesnel sorunu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Necati Çavdar, “Tarihsel Biyografi İnşasında Sübjektiflik Sorunu”, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 60, (Eylül 2017), s. 627-644.

24 Shortland-Yeo, *age.*, s. 35.

25 Smith, *agm.*, s. 292.

26 Mott T. Greene, “Writing Scientific Biography”, *Journal of the History of Biology*, Vol. 40, No. 4 (Dec., 2007), s. 727.

27 İlber Ortaylı, *Tarih Yazıcılık Üzerine*, Cedit Neşriyat, Ankara 2011, s. 142.

Bu bağlamda biyografinin tarih gibi, arşiv araştırmasına dayanan, tarihsel kategorileri ve metodolojileri birleştiren, var olan politik ve teorik kaygıları yansıtan, gerçeğin ve kanıtın karmaşık sorunlarını ortaya koyan bir tür olduğunu söylemek mümkündür.²⁸ Öyleyse, bireyin yaşamını, kendi iyiliği için çalışılacak bir konu olarak değil, geçmişe farklı bir yol sağlayabilecek bir kanıt olarak hayal etmek daha uygundur.²⁹ Böylece güçlü bir anlatıyla sunulduğu zaman tarihsel bir anlam ve öneme kavuşabileceği ifade edilebilir.

Yukarıda söz edilen fikirler ışığında, tarihsel biyografi araştırmaları, yalnızca özel bir hayat hikâyesi olmanın ötesinde, söz konusu devrin doğasını da ortaya çıkarır. Bir yandan ele alınan tarihî şahsiyetin hayatı ortaya konarken, öte yandan siyasî ve idarî konulara nasıl yön verdikleri açığa çıkarılır. Denilebilir ki, tarihsel biyografi araştırmalarına konu olan her şahsiyetin bu alanda bir eksikliği gidereceği göz önüne alındığında, devlet hizmetinde bulunmuş ve önemli yetkilerle donatılmış bir tarihî simanın yaşamını ve dolayısıyla yaşadığı döneme etkisini ortaya koymakta fayda vardır. Dolayısıyla bu türden çalışmaların sayısının artması gerekmektedir. Günümüzde Osmanlı devlet adamlarıyla ilgili kayda değer çalışmalar yapılmıştır. Yapılan bu çalışmalarla, biyografisi yazılan devlet adamlarının icra ettiği vazifeleri, bu süre zarfındaki faaliyetleri ve siyasî uğraşları, etkin olduğu dönemi anlamak açısından büyük önem taşımaktadır. Fakat bu çalışmaların istenilen seviyede olduğunu dile getirmek güçtür. Bu sebeple, Osmanlı tarihçiliğinde biyografi araştırmalarına duyulan ihtiyaç etkisini devam ettirmektedir.³⁰ Nitekim bu husustaki eksikliğe değinen Ali Birinci, Türk tarihinde biyografisi ele alınması gereken birçok şahsiyetin bulunduğuna işaret etmektedir.³¹

Ülkemizde tarihsel biyografi araştırmalarında, son yıllarda kayda değer bir artış görülmektedir. Ancak bu durum, Osmanlı Devleti'nin dönüm noktalarından birini teşkil eden 17. yüzyıl için değerlendirildiğinde, bu tür çalışmaların henüz istenilen düzeye gelmediği söylenebilir. Araştırmaya konu olan çalışmaların daha çok sonraki devirlere ve şahıslara yöneldiği dikkat

28 Lois W. Banner, agm., s. 580.

29 Alice Kessler-Harris, "Why Biography?", *The American Historical Review*, Vol. 114, No. 3 (June 2009), s. 626.

30 Terzioğlu, agm., s. 284. Osmanlılarda biyografi çalışmalarının önemine dair bk. Feridun M. Emecen, "İki Osmanlı Ricalinin Resmi Hayatlarının Kaynaklarına Dair", *Osmanlı Araştırmaları*, S. 17, (İstanbul 1997), s. 91.

31 Ali Birinci, "Türkiye'de Biyografi Geleneği", *Yedikıta*, S. 99, (Kasım 2016), s. 53. Biyografik çalışmalar üzerine çok sayıda çalışmaya sahip olan Birinci'nin biyografi ve önemi üzerine farklı bir değerlendirmesi için ayrıca bk. Ali Birinci, "Biyografi Kitapları Ne İşe Yarar", *Dergâh*, S. 137, (Temmuz 2001), s. 12-13.

çekmektedir. Oysaki her dönem gibi 17. yüzyılda da tarihin akışına etki eden karakterler bu açıdan ele alınmaya ve incelenmeye değerdir. Çünkü bu süreçte bilinen bir hakikat vardır; bu da devlet erkânı, hatırı sayılır komutanlar ve hatta müstesna muhalifler gibi ileri gelen şahsiyetlerin tarihî hadiseler üzerinde ciddi etkiler bıraktığıdır. Bu şahıslar bir anlamda tarih, edebiyat ve din gibi farklı alanlarda, yaşadığı dönemi etkilemiş, tarihte iz bırakmışlardır. Dolayısıyla bunların hayatlarını inceleyen tarihsel biyografi çalışmaları, tarih biliminin olmazsa olmaz araştırma sahalarından ve kaynaklarından birisi olmuştur.

Araştırmamıza konu olan Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, 17. yüzyılın en göze çarpan sadrazamlarının başında gelmektedir. O, devletin siyasî, idarî, askerî kademelerinde adım adım yükselmiş, yerli ve yabancı araştırmacılar tarafından hem akademik hem popüler çok sayıda çalışmaya konu olmuş bir kişidir. Bu bağlamda akla ilk gelenlerden Fransız şarkiyatçı Antoine Galland'ın günlüğüne eklenen isimsiz bir rapordur. Kara Mustafa Paşa'nın resmî ve özel hayatına ilişkin bir rapor hâlinde hazırlanan bu notlar hayli önemli ve dikkat çekicidir. Henüz kaymakamlık yıllarında Mustafa Paşa'nın hayatına dair özel bir ilgi duyulması ve ayrıntılı bir biyografisinin yazılması bu devlet adamının işgal ettiği mevki ve tesir ettiği politikaların bir yansıması olarak izah edilebilir.

Onun hayatına mâl olan Viyana Seferi, Kara Mustafa Paşa'yı tarih sahnesinde en öne çıkaran hadise olmuştur. Öyle ki bu gelişme onun çok farklı coğrafyalarda tanınmasını sağlamış, henüz ölümünden bir yıl sonra yani 1684'te ünlü Fransız romancı Jean de Préchac Sadrazam'ın yükselişine ve ölümüne dair bir biyografik roman yazmıştır. Orijinali Fransızca olan "*Cara Mustapha, Grand Vizir. Histoire contenant son élévation, ses amours dans le serrail, ses divers emplois, le vray sujet qui luy a fait entreprendre le Siege de Vienne, et les particularitez de sa mort*" başlıklı eser kısa sürede popüler hâle gelerek uluslararası çapta ilgi görmüştür. Eser, hemen ertesi yıldan itibaren İngilizce, Almanca, İtalyanca ve Felemenkçeye çevrilmiştir. Ancak bu eser araştırmacılar tarafından pek ilgi görmemiştir. Batı'da Kara Mustafa Paşa'nın hayat öyküsünü konu edinen eserlerden birisi de 19. yüzyılın ikinci yarısında Lehçe kaleme alınan ve pek de bilinmeyen "*Kara Mustafa Wielki Wezyr Pantswa Ottomanskiego*" isimli çalışmadır.

Batı dünyasında bu kadar çok ilgi görmesine karşılık Osmanlı kaynakları Paşa'nın çocukluk ve gençlik dönemine dair sınırlı ve mükerrer bilgiler sunmaktadır. Bu durum, henüz o dönemde günümüzdekine benzer bir biyografi anlayışının olmamasının tezahürüdür. Bununla birlikte, "tabakat" ve "terâcim-i ahvâl" geleneğinden beslenen Osmanlı-Türk biyografi yazımının

tarihsel geçmiş itibarıyla farklı kategorilerde varlık gösteren önemli bir edebî tür olduğunu göz önünde tutmakta fayda vardır.³² Bu bağlamda Osmanlı sadrazamlarının hayat öykülerini ele alan ilk biyografi yazarı Osmanzâde Taib Ahmed Efendi *Hadîkatü'l-Vüzerâ* isimli eserinde Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın kısa ve tarihsel kronolojiye uygun bir hayat hikâyesine yer vermiştir. Ondan başka Uşşâkizâde İbrâhîm Hasîb Efendi, ulema ve şeyhlerin biyografilerini yazan Nev'îzâde Atâyî'nin *Hadaîku'l-Hakâ'ik Fi Tekmileti's-Sakâ'ik* eserine ilaveten yazdığı *Zeyl-i Şakâ'ik* adlı eserinde Merzifonlu ve yaşadığı devre dair önemli bilgiler sunmuştur. Onun yazdığı zeyli tenkit edip beğenmeyen ve aynı dönemi kapsayacak şekilde bir zeyl yazmaya başlayan Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyi'ü'l-Fuzalâ*'sında Kara Mustafa Paşa'ya ilişkin benzer fakat mühim bilgiler vermiştir. Ramiz Paşa-zâde Mehmed İzzet Bey ise Osmanlılara hizmet eden kaptanıderyaların biyografilerine yer verdiği *Harita-i Kapudânân-ı Deryâ* adlı çalışmasında ona dair mükerrer sayılabilecek bilgiler vermiştir. Bu isimlerin haricinde, Osmanlı Devleti'nde yaşamış önemli şahsiyetlere dair biyografik bilgiler içeren bir eser hazırlayan Mehmed Süreyya da Merzifonlu'ya dair kronolojik ve yüzeysel bir biyografiye yer vermiştir.

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın biyografisi yazılırken katıldığı seferleri ve ortaya koyduğu faaliyetleri günü gününe aktaran hadise odaklı tarihî kaynaklar ile bir dönemi anlatan kroniklerin önemi yadsınamaz. Nitekim onun askerî ve siyasî kariyerinin detayları bu eserler ortaya çıkarılabilir. Bu doğrultuda çalışmada istifade edilen belli başlı kaynakların zikredilmesi yerinde olacaktır. Paşa'nın erken dönem faaliyetlerini en ayrıntılı sunan tarihçi Sultan IV. Mehmed'in sırkatibi Abdurrahman Abdi Paşa'dır. Onun *Vekâyi'-nâme* adını verdiği eserindeki tarihsel kayıtlar Merzifonlu'nun erken dönem faaliyetlerini ve kariyerindeki tırmanışı görmenin yanı sıra bu süreci daha geniş bir tarihsel bağlama yerleştirmeyi mümkün kılmaktadır. Abdi Paşa'nın eserinde görülen bu durum, Mustafa Paşa'nın sürekli Padişah'ın yanında hizmet etmesinden kaynaklanmaktadır. Onunla çağdaş olan Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, Defterdar Sarı Mehmed Paşa ve Râşid Efendi gibi devrin önde gelen tarihçileri de eserlerinde Merzifonlu'ya dair kısa bir hayat öyküsüne yer vermişlerdir. Bununla birlikte, dönemin siyasî ve askerî hadiselerine yer verilen bu eserlerde

32 Osmanlı tarih yazımında kendine önemli bir yer edinen biyografi türü, belirli bir kişinin, meslek ya da sanat erbâbının hayatının temel noktalarına ve bunların önemine odaklanmak suretiyle, kendine has bir gelenek oluşturmuş ve tabakat, vefayat, tezkire gibi farklı isimlerle anılmıştır. Osmanlı Devleti'nde biyografi türünün tarihsel süreci ve önemi hakkında ayrıntılı bir değerlendirme için bk. Ali Akyıldız, *Tarihçilik ve Yöntem Üzerine*, Timaş Yayınları, İstanbul 2021, s. 15-19.

satır aralarına serpiştirilen biyografik bilgiler de Merzifonlu'nun günümüze ulaşan imajının şekillenmesinde ciddi paya sahiptir. Bu hususta Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa müstesna bir yere sahiptir. Kâtip Çelebi'nin *Fezleke'sine* zeyl olarak yazdığı eseri iyi incelendiğinde başta Köprülü Mehmed Paşa olmak üzere, Kara Mustafa Paşa ve dönemini ele alırken kendine has tarzı ve üslubuyla hayli tenkitçi bir yaklaşım sergilediği görülmektedir. Bu minvalde ortaya koyduğu düşünceleri ve yorumları Kara Mustafa Paşa'yla ilgili tarih yazımının inşasında doğrudan etkili olmuştur. Onun yanı sıra Râşid Efendi'nin 1660-1722 tarihleri arasını kapsayan mensur eseri gerek dönemin olaylarına gerekse Kara Mustafa Paşa'nın biyografisine ilişkin önemli detaylar barındırmaktadır. Defterdar Sarı Mehmed Paşa tarafından hazırlanan ve büyük ölçüde Râşid Efendi'nin tarih eserinden ilhamla yazılan *Zübde-i Vekâyat* adlı eser dönemi anlatan ve Kara Mustafa Paşa'nın biyografisine katkı sunan bir diğer mühim kaynaktır. Ayrıca ünlü bir seyyah olan Evliyâ Çelebi'nin gezileri sırasında gördüğü yerleri, tanık olduğu hadiseleri ve insanları anlattığı *Seyahatnâme'sinde* Kara Mustafa Paşa ile ilgili önemli bilgiler bulunmaktadır.

Öte yandan Kamanîçe Seferi'ne (1672) Kara Mustafa Paşa'nın tezkirecisi olarak katılan Hacı Ali Efendi'nin *Târîh-i Kamanîçe* başlıklı eseri çalışmada kullanılan başlıca kaynaklardan birisidir. Hacı Ali Efendi'nin eserini önemli kılan yönü bizzat müşahade ettiği olayları günü gününe yazmasının yanında bunu hemşehrisi Merzifonlu'nun himayesinde gerçekleştirmiş olmasıdır. Ayrıca hamisiyle beraber katıldığı Bucaş Antlaşması'nın müzakerelerine dair gözlem ve notları özellikle Merzifonlu'nun diplomatik kişiliğini ortaya koyması açısından mühimdir. Benzer şekilde, Kara Mustafa Paşa'nın divan kâtabi olan Hüseyin Behçetî Efendi, Çehrin Seferi'ne (1678) katılmak suretiyle hamisi için *Mi'râcü'z-zafere* isminde bir eser kaleme almıştır. Sefer boyunca Merzifonlu'ya eşlik eden ve süreci günbegün kaydeden Behçetî, eserinde sık sık övdüğü Merzifonlu'yla ilgili kayda değer biyografik bilgilere yer vermiştir. Eserde Kara Mustafa Paşa'nın kişiliğine, günlük yaşantısına ve devlet adamlığına dair yer verilen notlar büyük önem arz etmektedir. Diğer yandan Abdülkerîm Efendi tarafından yazılan *Abvâl-i İcmâl-i Sefer-i Çehrin* ve bu sefere dair Le Roux tarafından istinsah edildiği bilinen anonim bir vekayiname de önemli ölçüde istifade edilen kaynaklardandır.

Kara Mustafa Paşa yönetiminde düzenlenen Viyana Seferi'ne (1683) ilişkin yazılan eserler de içerdikleri tarihsel açıklamalardan dolayı çalışmada yer verilen temel kaynaklardandır. Bunlardan ilki Teşrifatçıbaşı'nın kaleminden çıkan *Vekâyi'-i Beç* adlı eserdir. Viyana Seferi'ni günü gününe anlatan bu

tarihî kaynak Merzifonlu'nun biyografisinin esas kaynaklarından birisidir. Ayrıca sefere katılan Teşrifatçıbaşı'nın Merzifonlu'nun idamına giden sürecin en yakın tanıklarından olması hasebiyle anlattığı tarihsel açıklamalar bir hayli değerlidir. Teşrifatçıbaşı'nın yanı sıra aynı seferde esir düşen Hasan Esirî, yıllar sonra *Mi'yârü'd-Düvel ve Misbârü'l-Milel* isminde bir tarih ve coğrafya konulu eser yazmıştır. 18. yüzyılın ilk çeyreğinde yazılan eserde, Viyana Seferi'ne ilişkin aktarılanlar gerek Kara Mustafa Paşa'nın süreçteki tutumu gerekse üst komuta kademesiyle olan ilişkileri hakkında çağdaş anlatıları destekleyen ve tamamlayan faydalı bilgiler sunmaktadır. Keza Viyana Seferi'ne odaklanan anonim vekayinameler de çalışmada kullanılan önemli kaynaklar arasında olmuştur.

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın biyografisine duyulan ilgi sonraki yüzyıllarda da sürmüştür. Onun hayatını anlatan çalışmalardan birisi de Mizancı Mehmed Murad tarafından yazılmıştır. Osmanlı tarihine dair yedi ciltlik bir eser hazırlayan Mizancı, 1917 (Rumî 1332) yılında neşrettiği *Târih-i Ebu'l-Faruk* isimli çalışmasının son cildinde Köprülü Mehmed Paşa, Fâzıl Ahmed Paşa ve Kara Mustafa Paşa'nın hayatını aktarmıştır. Eserinin son bölümünde Kara Mustafa Paşa'yı sert bir dille eleştirdiği görülmektedir. Meşhur Türk tarihçisi Ahmet Refik Altınay'ın 1916'da neşrettiği "Felaket Seneleri (1683-1699)" başlıklı eseri, Viyana Seferi'nden başlayarak Karlofça Antlaşması'na (1699) giden siyasî ve askerî sürecin genel görünümünü sunmaktadır. Eser, bu bağlamda, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın iktidar yılları ve kişiliğine dair önemli ayrıntılar ve yorumlar ihtiva etmektedir. 1946'da Amasya şehir tarihi yazarlarından Osman Fevzi Olcay ise Kara Mustafa Paşa'yla ilgili vekayinamelerden derlediği bilgilerle gelişigüzel bir biyografi kaleme almış ve hemen ardından Viyana Kuşatması esnasında yazılan sefer günlüğünün bir fotokopisini eserine ilave etmiştir.

Kara Mustafa Paşa'nın tarihsel biyografisine odaklanarak tüm hayatını ve kariyerini kapsayan müstakil çalışmalar sınırlıdır. Günümüzde 08-11 Haziran 2000 yılında gerçekleştirilen "*Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Uluslararası Sempozyumu*" şu ana kadar Kara Mustafa Paşa ile ilgili yapılmış olan en genel çalışma olarak karşımıza çıkmaktadır.³³ Bununla beraber bir şekilde Kara

33 Burada sunulan bildiriler, adından da anlaşılacağı üzere Kara Mustafa Paşa ve dönemiyle ilgilidir. Yerli ve yabancı araştırmacıları bir araya getiren bu bilgi şöleninde toplamda 31 bildiri sunulmuştur. Ekseriyetle, Kara Mustafa Paşa ve döneminin siyasî, sosyal ve ekonomik meselelerine odaklanan araştırmalar sunulmuştur. Bununla birlikte arşiv kayıtlarının göz ardı edildiği, genellikle ikincil kaynaklardan istifadeyle hazırlanarak sunulan çalışmalar olduğu görülmektedir. Çalışmaların her birinin bu konudaki katkıları şüphesiz olmakla

Mustafa Paşa ile bağlantısı bulunan çalışmalar ise yeterince fazladır. Bunlar arasında ansiklopedi maddeleri, doktora-yüksek lisans düzeyinde yapılmış tezler, kitap çalışmaları, özgün makaleler ve bildiriler gösterilebilir.

Öte yandan gün geçtikçe Kara Mustafa Paşa'yla ilgili literatürde kayda değer bir artış gerçekleşmiştir. Bu konuda yapılan kıymetli araştırmalardan biri, Millî Eğitim Bakanlığı tasarrufunda hazırlanan *İslam Ansiklopedisi*'nde Münir Aktepe'nin kaleme aldığı "*Kara Mustafa Paşa, Merzifonlu*" maddesidir. Aktepe'nin dışında, Abdülkadir Özcan da benzer şekilde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*'nde "*Merzifonlu Kara Mustafa Paşa*" maddesini yazmıştır. Colin J. Heywood, *Encyclopedia of Islam*'da "*Kara Mustafa Pasha, Merzifonlu*" başlıklı maddeyi kaleme almış olup, bu hususta yüzeysel fakat önemli bilgiler sunmaktadır. Bunların dışında Merlijn Olton, 2003 yılında yayımladığı "*A Most Agreeable and Pleasant Creature? Merzifonlu Kara Mustafa Paşa in the Correspondence of Justinus Colyer (1668-1682)*" başlıklı makalesinde, Hollandalı elçi Justinus Colyer'in yazışmalarından hareketle Paşa'yla ilgili ayrıntılı ve ilginç bilgiler vermektedir. Olton, resmî yazışmaları mercek altına alarak Batılılar tarafından acımasızca eleştirilen Kara Mustafa Paşa'nın farklı bir portresini gözler önüne sermektedir. Çalışma, bu yönüyle -tezimizde de yer yer değineceğimiz üzere- modern araştırmalara kıyasla farklı ve orijinal bilgiler sunmaktadır. Aynı yazar, "*Brought under the law of the land: the history, demography and geography of crossculturalism in early modern İzmir, and the Köprülü Project of 1678*" isimli doktora tezinde de Kara Mustafa Paşa'nın kayda değer bir tarihsel biyografisine yer ayırmıştır.

Bugün Kara Mustafa Paşa hem akademik camiada hem de halk nezdinde Viyana Seferi ile özdeşleşmiş durumdadır. Günümüze dek yerli ve yabancı araştırmacılar, bu hadiseyi çok farklı yönlerden incelemişlerdir. Yakın dönemde bu konuda yapılmış önde gelen çalışmalar ise şunlardır: Cevat Üstün'ün "*1683 Viyana Seferi*" başlıklı eseri, doğrudan Viyana Seferi ile ilgili olan önemli çalışmaların başında gelmektedir. Üstün, eserinde doğrudan kuşatma sürecini ele almıştır. Eserde Osmanlı Devleti, Macarlar ve Avusturyalıların genel durumu ele alındıktan sonra sefere yönelik alınan tedbirler ve sonraki süreç işlenmiştir. Eseri değerli kılan yönü sefere dair plan, harita ve görseller içermesidir. Türk askerî tarihi araştırmalarına önemli katkılarda bulunan

beraber bu çalışmaların büyük bir bölümü derinlemesine tahlillerden uzak bir görüntü sergilemekte ve sınırlı sayıda çalışma doğrudan Kara Mustafa Paşa'nın hayatına odaklanmaktadır. Daha geniş bilgi için bk. Zeki Dilek, vd. ed., *Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Uluslararası Sempozyumu (08-11 Haziran 2000)*, Ankara 2001.

Tahsin Ünal'ın kaleme aldığı “*İkinci Viyana Muharasası (Mağlûbiyetimizin Gizli Sebepleri)*” adlı eseri çok hacimli olmasa da sebep-sonuç ilişkisi açısından ortaya koyduğu fikirler nedeniyle farklı bir çalışmadır. John Stoye'un “*İkinci Viyana Kuşatması*” adlı eseri Viyana hadisesini en ayrıntılı ele alan çalışmalardan birisidir. Eserde, kuşatmanın öncesinden sonrasına kadar iki devletle ilgili siyasî ve askerî gelişmeler verilmiş, kuşatma birçok yönüyle gözler önüne serilmiştir. Viyana Kuşatması'na dair kaleme alınan önemli yabancı eserler arasında Thomas M. Barker'ın “*Double Eagle and Crescent: Vienna's Second Turkish Siege and Its Historical Setting*” başlıklı eserini zikretmek gerekir. Barker, bahsi geçen çalışmasında Batılı kaynakları merkeze koyan kıymetli bir eser ortaya çıkarmıştır. Onun dışında, Andrew Wheatcroft'ın Türkçeye “*Kapımızdaki Düşman*” ismiyle kazandırılan “*Enemy at the Gate*” başlıklı çalışması önemli bir askerî tarih çalışmasıdır. Wheatcroft, eserinde Osmanlıların Avrupada ilerleyişlerinin sebep olduğu korkuyu ve iki taraf için de bir “ölüm kalım” meselesi hâline gelen mücadeleyi ele almıştır. Bu çerçevede yazar, Türk orduları ile Batılı orduların nispi güçlerini, taktiksel mücadelesini ve askerî harekâtını detaylı bir şekilde vermiştir. Mustafa Paşa'yla ilgili yazılmış önemli incelemelerden birisi de askerî tarih uzmanı Mircea Soreanu'ya aittir. Onun “*Le destin de Kara Mustafa Pacha en perspective européenne. Image et vérité*” başlıklı incelemesi, Avrupalıların bakış açısından Mustafa Paşa'nın hayatını ele almaktadır. Konuyu askerî devrim bağlamında ele alan Soreanu, çalışmasında Kara Mustafa Paşa'yı Viyana yenilgisinin baş sorumlusu olduğu klişesinden sıyrarak söz konusu dönemde yaşanan askerî gelişmelerin belirleyici olduğunu ortaya koymaya çalışmıştır. Bu yönüyle özgün ve farklı bir yaklaşım sergilediği çalışması dikkat çekicidir. Son yıllarda Yasir Yılmaz'ın Viyana Kuşatması'na giden süreci irdelediği “*The Road to Vienna: Habsburg and Ottoman statecraft during the time of Grand Vizier Kara Mustafa Paşa (1676-1683)*” adlı doktora tezi de bu sahada en öne çıkan araştırmalar arasındadır. Yılmaz, söz konusu çalışmasında, Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın sadaret yıllarında Habsburg ve Osmanlı Devleti'nin karar alma mekanizmasını başka bir deyişle iki tarafın devlet idaresini karşılaştırmaktadır. Bu bağlamda çalışmada, Habsburg diplomatik raporları ve Osmanlı kronikleri esas alınarak, iki devletin diplomatik duruşları ortaya konmaya çalışılmıştır. Ayrıca eserde, kısmen de olsa, Kara Mustafa Paşa'nın yaşam öyküsüne yer verilmiştir. Yılmaz'ın bu önemli çalışmasının ardından Kahraman Şakul'un 2021'de yayımladığı “*II. Viyana Kuşatması, Yedi Başlı Ejderin Fendi*” isimli kitap çalışması, Merzifonlu'nun kaderini etkileyen bu askerî harekâtı en kapsamlı değerlendiren çalışmaların başında gelmektedir. Şakul, yerli ve yabancı literatürle zenginleştirdiği

ve askerî tarihçilik merkezinde ele aldığı eserinde, Viyana Kuşatması'nın başlangıcından sonuna dek gelişen süreci geniş bir perspektifte ele almıştır. Bundan başka Viyana Seferi'nin organizasyonu da araştırmalara konu olmuştur. Zikredilen konuda en dikkat çeken inceleme, Meryem Kaçar Erdoğan'a ait olan “*II. Viyana Kuşatması*” isimli doktora tezidir. Bu çalışmanın ana temasını Viyana Seferi ile ilgili siyasî ve askerî gelişmelerden ziyade seferin arka planını oluşturan işe, ikmal ve diğer lojistik faaliyetleri oluşturmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, Osmanlı lojistik faaliyetlerini Viyana Kuşatması örneğinde ele alan ve büyük bir eksikliği tamamlayan çalışmalardan biridir. Yukarıda belirtilen çalışmalara ek olarak Fatih Gürcan da “*Avrupa'daki Askerî Gelişmeler ve İkinci Viyana Kuşatması*” başlıklı yüksek lisans tezinde Avrupa'da var olan savunma sistemleri ve orduların donanımındaki gelişmeleri kapsayan askerî devrimi ve niteliğini ele alarak Viyana Seferi'ne giden süreci değerlendirmiştir. Gürcan, tezinde 16. ve 17. yüzyıllarda Osmanlı Devleti ile Avusturya arasındaki güç dengesini irdelemiştir. Avrupa'daki askerî değişim ve savunma sisteminde yaşanan gelişmeler açıklanmış, bu değişimlerin ışığında, 17. yüzyılın sonunda yaşanan Osmanlı-Avusturya mücadelesi, savaşın çıkışı ve Osmanlıların Edirne'den Viyana'ya ulaşmalarına dek iki tarafta yaşanan olaylar ana hatlarıyla verilmiştir. Eserin ikinci bölümünde, Türk ve Batılı kaynakların ışığında kuşatma süreci genel hatlarıyla verilmiş, çalışmanın son kısmında ise iki taraf arasındaki mücadele ve seferin sonucu ayrıntılarıyla açıklanmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmalar haricinde, doğrudan Viyana Seferi dolaylı olarak ise Kara Mustafa Paşa'yı ilgilendiren önemli makalelerden söz etmek gerekir. Örneğin İlber Ortaylı'nın hazırladığı “*İkinci Viyana Kuşatmasının İktisadi Sonuçları Üzerine*” isimli çalışma kuşatmanın ardından Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü iktisadi durum üzerinde durmaktadır. Yine Mehmet Öz'e ait “*XVII. Yüzyıl: Çözülme ve Buhran Dönemi-II. Viyana Seferine Kadar*” başlıklı makale kuşatma öncesinde Osmanlı Devleti'nin tecrübe ettiği değişiklikleri ve karşılaştığı durumu ele almaktadır. Bu çalışmaların yanında Mustafa Turan'ın “*II. Viyana Muhâsarası, Osmanlı Devleti'nde Siyasî, İdarî ve Askerî Çözülme*” adlı araştırması da Kara Mustafa Paşa'nın başlattığı Viyana Kuşatması ve sonuçları üzerine odaklanan önemli çalışmalar arasındadır. Biz burada, Viyana Kuşatması ekseninde hazırlanan çağdaş birkaç eseri zikretmekle yetindik. Hiç şüphesiz Kara Mustafa Paşa'yla ve dolaylı olarak onunla ilgili yapılan çalışmaları artırmak mümkündür.

Kara Mustafa Paşa ve onu ilgilendiren dönem ile alakalı hazırlanmış çok sayıda makale ve bildiriler de bahis konusudur. Yasir Yılmaz “*Grand vizieral authority revisited: Köprülü’s legacy and Kara Mustafa Paşa*” isimli makalesinde, Köprülü Mehmed Paşa ve oğlu Fâzıl Ahmed Paşa’nın meydana getirdiği toparlanma sürecini ele aldıktan sonra Kara Mustafa Paşa’nın siyasî faaliyetlerini ve bunların arka planını incelemiştir. Yılmaz, bu çalışmasında Kara Mustafa Paşa’nın kişisel hırslarına dayalı bir siyaset izlediğini ileri süren tarihçilerin aksine onun Köprülü Mehmed Paşa’ya hizmetinden sadrazam olana kadar ki yükselişine ortam hazırlayan şartların arka planını ele almıştır. Suraiya Faroqi’nin “*Savaş Raporlarına Göre Bir Esir: Bir Görgü Tanığı Anlatısında Veziriazam Kara Mustafa Paşa’nın Karargâhı ve Hanesi*” başlıklı makalesi Viyana Kuşatması sürecinde esir edilen bir şahsın gözlemlerinden hareketle Kara Mustafa Paşa’ya dair önemli bilgiler sunmaktadır. Hedda Reindl-Kiel’in Kara Mustafa Paşa’nın muhalefatiyle ilgili yaptığı “*The Must-Haves of a Grand Vizier: Merzifonlu Kara Mustafa Pasha’s Luxury Assets*” isimli çalışması bu sahadaki önemli araştırmalardanır. Reindl-Kiel, “*Diamonds Are a Vizier’s Best Friends or: Merzifonlu Kara Mustafa’s Jewelry Assets*” başlıklı bir diğer araştırmasında Paşa’nın ihtişamını ortaya koyan bir unsur olarak onun değerli taşlardan oluşan takı varlığına odaklanmıştır. Lüks hayatın bir göstergesi olan bu durum, resmî arşiv kaynaklarından yola çıkılarak hazırlanmıştır ve Mustafa Paşa’nın lüks hayatının bir manzarasını fark edilir kılmaktadır. Fatma Ünyay Açıkgöz’ün kaleme aldığı “*Merzifonlu Kara Mustafa Paşa’nın IV. Mehmet’e Sunduğu Hediyeler*” bildiri ise Paşa ile Padişah arasındaki hediye takdimine dair önemli çalışmalardan birisidir.

Bugüne kadar Kara Mustafa Paşa’nın yalnızca vakıflarını ele alan sınırlı sayıda tez çalışması hazırlanmıştır. Ramazan Pantık tarafından hazırlanan ve “*Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Vakıfları: Yönetimi, Kentsel Gelişime Katkıları ve İktisadi Yapısı*” başlığını taşıyan doktora çalışması, Kara Mustafa Paşa’nın vakıfları üzerine yapılan en genel çalışmadır. Epeyce titiz bir çalışmanın sonucu olan bu inceleme, Paşa’nın ailesine, Osmanlı coğrafyasının farklı noktalarında tesis ettiği vakıflara, bunların yönetimine ve kuruldukları bölgelerin kentsel gelişimine dair önemli bilgiler barındırmaktadır. Ayrıca Abdülbaki Yeşil’in “*Merzifon-Kara Mustafa Paşa Külliyesi*”, Behiye Nuray Efe’nin “*Mezar taşlarında plastik düzen (Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Haziresi üzerine bir araştırma)*”, Hicabi Gülgen’in “*Merzifon Kara Mustafa Paşa Camii ve Hamamı ile Narince Abide Hatun Camii*” ve Şeyda Güngör’ün “*İncesu-Karamustafa Paşa Medresesi Restorasyon Projesi*” başlıklı çalışmalar da Paşa’nın vakıfları üzerine yapılmış çalışmalar olarak sıralanabilir. Bu çalışmaların haricinde Sultan

Murat Topçu'nun “*Güçün Mimariye Yansıması: Köprülüler*” adlı çalışmasında Kara Mustafa Paşa'nın birçok coğrafyada bulunan vakıflarına detaylı olarak yer verilmiştir.

Yukarıda zikredilen faydalı çalışmalar göz önünde bulundurulduğunda, onun hayatının öne çıkan yönünün Viyana Kuşatması olduğu görülür. Niceliği itibarıyla ele alındığında bu konudaki çalışmalar, onun hakkında önemli bilgiler vermekle beraber denilebilir ki sefer öncesi hayatını gölgede bırakmıştır. Başka bir ifadeyle, meseleye tarihsel biyografi penceresinden bakıldığında, Kara Mustafa Paşa'nın tüm hayatı şöyle dursun, sadaret hayatının dahi göreceli bir kısmını kapsayan bu hadiseyle ilgili çalışmaların onun hayatının ayrıntılarını ortaya koymada yetersiz kalacağı çok açıktır. Bu da araştırmanın üzerine eğildiği temel nokta olmuştur.

Daha önce de belirttiğimiz üzere, sadrazamlığına kadar çeşitli görevlerde bulunan Kara Mustafa Paşa'yı günümüzde tanınır kılan hadise Viyana'yı kuşatma girişimidir. Onun bu başarısız harekâtı gerek Osmanlı tarihinde gerekse Batı dünyasında onu sıkça işlenmiş bir tarihî şahsiyet hâline getirmiştir. Kısaca, Kara Mustafa Paşa'nın ününün başarısızlıkla sonuçlanan bu girişime bağlı olduğu iddia edilmiştir. Fakat Kara Mustafa Paşa'nın tarihî rolünün yalnızca bu kuşatmaya bağlı kalınarak değerlendirilmesi bazı eksiklik ve yanlışlıkları da beraberinde getirmektedir. Nitekim sadrazamlığından önce farklı görevlerde bulunan ve bunlar içerisinde rikâb-ı hümâyûn kaymakamlığı gibi önemli bir vazifeyi uzun süre yürüten Kara Mustafa Paşa aynı zamanda yedi yıl sadrazamlık yapmıştır. Uzun bir devlet hayatı geçmişi olan bu tarihî şahsiyetin yalnızca bu hadise temel alınarak değerlendirilmesi ilmî açıdan eksikliklere ve hatalara neden olmaktadır. Kara Mustafa Paşa'nın hem önceki devlet hayatında hem de sadrazamlık sürecinde önemli gelişmeler olmuştur. Bilhassa sadrazam olduktan sonra başlattığı ve 1681'de Bahçesaray Antlaşması'yla neticelenen Çehrin Seferi onun ciddi bir askerî faaliyetidir. Yine bundan önce gerçekleşen Kamanıçe ve Human seferlerindeki rolü de detaylı olarak ortaya konulmuş değildir.

Kaleme alınan Osmanlı tarihlerinde Kara Mustafa Paşa'nın Osmanlıların cihan hâkimiyeti siyasetini savunan önemli temsilcilerinden birisi olduğu anlaşılmaktadır. Öyle ki sadarete geldiğinde yetkileri devralan Mustafa Paşa devletin mevcut gücü ve olanaklarına yönelik bilgisi ve düşüncesiyle bu amaca hizmet etmiştir. Bu süreçte, tarihî kayıtlara göre, kendinden emin ve mağrur diplomasisiyle dikkatleri üzerine çekmiştir. Onunla ilgili yapılan çalışmalar, Kara Mustafa Paşa'nın bilimsel olarak hazırlanan bir biyografisi için yetersizdir.

Nitekim bu çalışmaların ekseriyeti Kara Mustafa Paşa'nın tarihsel biyografisini ortaya koymaktan ziyade siyasî hadiseler ön planda tutularak hazırlanmıştır.

Bizi onun tarihsel biyografisini çalışmaya sevk eden husus 25 yıl boyunca alt kademedен başlayarak yükselen Paşa'nın -sadaret yılları da dâhil- askerî kişiliğinden idareciliğine, diplomat yönünden karakteristik özelliklerine dair mevcut tarihî kayıtların yeterince ele alınıp değerlendirilmemiş olmasıdır. Dolayısıyla, 17. yüzyıla damgasını vuran bir devlet adamının henüz tam bir tarihî biyografisinin kaleme alınmamış olması önemli bir boşluk olarak karşımıza çıkmıştır.

Günümüzde onun hayat öyküsüne dair yapılan çalışmalar tarihte işgal ettiği mekân, zaman ve önemle orantılı değildir. Bu noktadan hareketle, araştırmanın ana problemi, Kara Mustafa Paşa örneğinde, “*Olayların akışında birey veya kişi mi yoksa dönemin şartları, başka bir ifadeyle sistem mi daha belirleyicidir?*” sorusuna yanıt aramaktır. Bununla birlikte, onun Osmanlı tarihindeki rolü, idarecilik yılları ve bu süredeki faaliyetleri, devlet teşkilatına yönelik icraatları ve içinde bulunduğu askerî faaliyetlerdeki -*Kamaniçe, Human, Çehrin ve Viyana seferleri gibi*- konumu ve etkileri alt problemleri oluşturmaktadır. Ayrıca, Paşa'nın sosyal, ekonomik ve kültürel durumu da cevap aranacak sorular içerisindedir. Bu bağlamda, Kara Mustafa Paşa ve dönemiyle ilgili arşiv kaynakları, kronikler ve yerli-yabancı araştırmalar ışığında konunun yeniden ele alınması gerekli görülmüştür.

Tarihsel ilerlemeyi kavrayabilmek adına insanlığın ve medeniyetin ne tarafa yöneldiğini ve nelerle uğraştığını bilmek gerekir. Bu bağlamda, 17. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin gidişatına etki eden bir şahsiyet olarak Kara Mustafa Paşa'nın ayrıntılı bir tarihsel biyografisi ortaya konularak bu alandaki önemli bir eksikliğin giderilmesi amaçlanmaktadır. Bu çalışma ile arşiv kaynakları, kronikler ve çağdaş araştırmalardan hareketle, önemli bir döneme mâl olan bir şahsiyetin portresini ortaya koymak amaçlanmaktadır. Çalışmanın önceki araştırmalara kıyasla bir bütünlük arz etmesi, farklı arşiv kaynaklarından hareketle ele alınması ve değişik yönleriyle birlikte kurgulanmasıyla o dönemin anlaşılmasına yeni bir bakış açısı kazandırması hedeflenmektedir. Merzifonlu'nun hayatını ele alan bu çalışma, genel olarak özgün, bütüncül ve ilgili literatürde öne çıkan araştırmalardan ayrılan yanlarıyla önemini ortaya koymaktadır. Bu sahada Osmanlı çöküşünün baş âmili gibi klasikleşmiş bir yaklaşımdan sıyrılarak daha farklı açılardan incelenmesi ayrı bir önemi haizdir.

İdarî görev bakımından Kara Mustafa Paşa'nın kaptan-ı deryalık ve sadaret kaymakamlığı gibi mühim vazifeleri uzun süre uhdesinde bulundurduğu göz

önüne alınırsa, onun idarî görevleri sırasında ne türden gelişmelerin olduğunu ortaya koymak siyasî faaliyetlerini incelemek kadar önem taşımaktadır. Bunun haricinde, hayatı bütün yönleriyle ele alınmak istenen tarihî şahsın yalnızca idarî ve siyasî etkinliklerini incelemek birtakım eksiklikleri gözler önüne sermektedir. Nitekim onun bir bürokrat olması özel ve kültürel bir hayatı olduğu gerçeğini değiştirmemektedir. Bu çerçevede, hayatı incelenen kişilerin farklı yönlerinin ortaya çıkarılması da çalışmanın sıhhati ve bütünlüğü açısından önem arz etmektedir. Zira Kara Mustafa Paşa'nın yaşadığı devirden hareketle, hayatında öne çıkan dinamikleri bilmek ve şahsî hayatının izlerini sürmek de mühimdir. Sonuç olarak Türk ve Avrupa tarihi için önemli bir karakter olan Kara Mustafa Paşa'nın, tarihî vesikalar ve hakkında yapılmış çalışmalar ışığında, bilimsel bir kaygıyla yeniden ele alınarak değerlendirilmesi büyük öneme sahiptir. Bu bağlamda, “*Viyana hezimetinin baş sorumlusu*” klişesinin ötesinde, sadaret mektupçuluğundan sadrazamlığa uzanan bir hayat öyküsü olduğunu göstermek ve resmin bütününe görüldüğü bir Merzifonlu Kara Mustafa Paşa portresi oluşturmak istedik. Böylelikle, onun yalnızca sadaret dönemi değil, yaşadığı devrin hadiseleri de ayrıntılı bir biçimde incelenerek karakterine nasıl yansıtıldığı ortaya konulacaktır.

Araştırmaya başlarken takip edilen yöntem hakkında da söz etmekte yarar vardır. Tarihin, tarihçiler tarafından oluşturulan değişken bir söylem olduğunu ve geçmişteki deneyimler için mutlaka farklı okumalar gerektiğini ileri süren Jenkins, bununla ilgili, “*Bakışı değiştirin, görüngeyi kaydırın, karşınıza yeni okumalar çıksın*” tezini önerir.³⁴ Bu öneri doğrultusunda bir araştırma, ulaşılmak istenen bilginin türüne göre şekil kazanmaktadır. Buna göre bir araştırmanın amaçları doğrultusunda ortaya çıkan üç tür araştırma yönteminden söz edilebilir. Bunlar keşfedici, betimleyici ve açıklayıcı araştırmalardır. Birincisi, konuya dair neler olup bittiğini anlamak ve bundan sonraki yapılacak geniş çaplı araştırmalar için ihtiyaç duyulan ön bilgiyi elde etmeye yöneliktir. İkincisi, belirlenen konunun eldeki bulgularla açık bir şekilde tanımlanmasıdır. Sonuncusu ise ulaşılan verilerin izahıdır. Genellikle bir araştırmanın merkezinde tek amaç yer alırken, belirli bir çalışmanın birden fazla amacı ortaya koyması da söz konusu olabilir.³⁵ Bu nedenle, bir araştır-

34 Cenk Reyhan, “Tarihbilim: Tarihyazımı ve Tarihçilik Üzerinden Bir Kavramsallaştırma Denemesi”, *Prof. Dr. Oğuz Onaran’a Armağan*, Erdoğan, Ş. Ö.-Zengin, O. ed., Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara 2016, s. 421.

35 Colin Robson-Kieran McCartan, *Real World Research: A Resource for Users of Social Research Methods in Applied Settings*, Fourth Edition, John Wiley & Sons, Chichester, West Sussex, United Kingdom 2016. s. 39.

manın amacı, araştırma yöntemlerini doğrudan etkileyen bir faktördür. Bu bakımdan hedeflenen biyografi için harcanan zamanın büyük kısmı verilerin çoğaltılmasında değil, yorumlanmasında kullanılır. Bu yorumu yapmak için araştırmacının, araştırma metni ile ilgili fikirleri bağlama, bir araya getirme veya derleme yeteneğini kastedtiğimiz hayal gücünü kullanması gerekir. Hayal gücü, burada araştırma metni tarafından eyleme geçirilir. Bu metin; yazılı ve görsel materyallerden oluşabilir. Bu araçlarla araştırmacı, verilerdeki önemli anların tanınmasına, bunları birbirleriyle ve incelenen öznenin genel yaşamıyla ilişkilendirilmesine yardımcı olur.

Bunun yanında yapılacak araştırmayla ilgili kaynakların sınırını kesin bir şekilde belirlemek neredeyse imkânsızdır. Zira birçok malzemenin vesika niteliği taşıdığı göz önüne alınırsa, her şey belli bir mesele için faydalı malzeme olabilir. Bu durumla ilgili olarak İlber Ortaylı, araştırmacının kavrayışının, takdirinin ve faydalanacağı rastlantıların etkili olduğunu belirtir. Ayrıca Batı'da olduğu gibi vaftiz defterleri ve nüfus kayıtlarının olmaması sonucu Osmanlı toplumuyla ilgilenen biyografaların umutlarını kaybetmeden farklı malzeme aramaları gerektiği üzerinde durur.³⁶

Biyografi çalışmaları, bilhassa incelenen şahsın tarihî bir karakter taşıması, beraberinde bazı problemleri ortaya çıkarmaktadır. Bu tür çalışmalarda karşılaşılan güçlüklerden birisi, ele alınan kişiye dair kaynakların yeterliliği problemidir. Dolayısıyla tahlil edilecek tarihî şahsın iyi belirlenmesi gerekmektedir.³⁷ Bundan hareketle, biyografik materyallere erişim, bu tür arasındaki farklılıklarda güçlü bir faktördür. Her ne kadar eldeki malzemenin aynı olduğu göz önüne alınsa dahi, iki biyografi yazarı da aynı sonucu çıkarmayacaktır. Hâliyle kilit nokta biyografi yazarının yorumudur. Öncelikle bir öznenin hayatını yazmadaki her bir girişim, bu biyografilerde “*ben*” damgası taşıdığı için benzersizdir. Durum böyle olunca bir özneyi oluştururken biyograf ne yapar/yapmalı sorusu belirir.³⁸ Bu konuda tarihinin beslenmesi, yeni ve aydınlatıcı gerçeklerin avlanmasından geçer. Tarihin bir sosyal bilim olduğu göz önüne alınırsa, elde bulunan veriler bizi bu gerçeklere götüren malzemeler olarak ortaya çıkar.³⁹

Tarihsel biyografi çalışmalarında bir insanın hayatı, yaşadığı dönemin siyasî, sosyal, kültürel ve ekonomik koşullarıyla bağlantılıdır ve bu koşulların etkisi

36 Ortaylı, *age.*, s. 138.

37 M. Emecen, *agm.*, s. 91.

38 Tekcan, *age.*, s. 7.

39 Kessler-Harris, *agm.*, s. 625.

altında şekillenir. Dolayısıyla, bir insanın hayatını anlamak için bu koşulları da ele almak ve onları bütünlüklü bir şekilde incelemek gerekmektedir. Bu bağlamda, tarihî bir karakteri her çeşit kişisel ve yeniden meydana gelmesi mümkün olmayacak hadiseler bağlamında ele alırken bütüncül bir yaklaşım sergilemek önem arz etmektedir.

Biyografi çalışmalarına şekil veren biyografik formdur. Ele alınan konu ancak bu şekilde bir canlılığa bürünür. Bu türe konu olan şahsın yeniden inşası zor bir süreçtir. İçerisinde tarafsızlık gibi çeşitli endişeler barındıran bu tür için araştırmacılar farklı anlatım stratejileri kullanmaktadır. Burada kullanılan stratejiler biyografin keyfi kullanımının dışındadır. Nitekim biyograf ile özne arasında zaman ve mekân bakımından belirli bir “uzaklık” söz konusudur ve bu, biyografi yazımıyla ilgili sorunların ele alınabileceği bir merkez görevi görür. Tekcan, biyografiyi uzaklık bakımından üç kategoride incelemektedir. Birincisinde mesafe nerdeyse yok gibidir. Biyograf özneyle bire bir tanışma şansına sahiptir ve öznesini hayattayken ya da ölümünden sonra yazabilir. İkinci kategoridekiler, öznelerini şahsen tanımasalar da öznenin arka planını ve faaliyet sahasına derinlemesine hâkimdirler. Sonuncu kategoride yer alanlar, öznelerinden açık bir şekilde uzaktadırlar. Bunların öznelerinin neye benzediğini bilmeleri için bir şansları yoktur. Bugün kaleme alınan birçok biyografi bu türdendir. Özneleriyle aralarında göreceli bir uzaklık bulunan bu gruptakiler biyografi inşası konusunda diğerlerine kıyasla daha serbest bir şekilde hareket etmektedirler.⁴⁰

Biyografi çalışmalarıyla ilgili rastlanan bir diğer problem objektiflik meselesidir. İçerisinde bazı tuzaklar barındıran bu tarz çalışmalar, kendi döneminin değer kavramlarıyla donanmış olan biyografi yazarını, yanlış düşünce ve görüşlere yönlendirici bir özelliğe de sahiptir.⁴¹ Bu konuda kaynaklara dayalı doğruluğun, biyografi yazarlarının görevi ve namusu olduğuna dikkat çeken Léon E. Halkın, bu çalışmalarda olması gereken objektif tutum üzerinde durmuştur.⁴² Bununla birlikte, kişilerin iç dünyalarının belirlediği hareketler ve bunların etkisiyle ortaya çıkan hadiselerin tam anlamıyla ortaya konulamayacağı bir hakikattir. Çünkü insanın kendine dahi yakıştıramadığı veya kabullenemediği zaafı, bir şahsı yüzyıllar sonra kaleme alan araştırmacının layığıyla analiz edebilmesi neredeyse imkânsızdır. Tüm bu güçlükler rağmen

40 Tekcan, *age.*, s. 8-9.

41 M. Emecen, *agm.*, s. 91.

42 Léon E. Halkın, *Tarih Tenkidinin Unsurları*, Baskı 2, çev. Bahaeddin Yediyıldız, TTK Yayınları, Ankara 2000, s. 57.

araştırmacının, vesikaların imkân verdiği ölçüde, ele aldığı tarihî şahsın yaşam öyküsünü çeşitli yönleriyle ortaya koyabileceği ifade edilmektedir.⁴³ Bu bağlamda, başka biri olmanın nasıl bir şey olduğunu hayal ederken veya bu tür bir araştırmanın ne kadar uzağa gitmesi gerektiğine dair sınırlamalar koyarken araştırmada amaçla orantılı bir çizgi koymak gerekmektedir. Dolayısıyla bu araştırmanın sınırlarını Kara Mustafa Paşa'nın hayatı ve yaşadığı dönemdeki olaylar teşkil edecektir. Böylelikle onun nezdinde dönemin bir panoraması da sunulmuş olacaktır.

43 Tarihî bir şahsiyetin biyografisini ele alırken rastlanan güçlükleri dile getiren Emecen, mevcut kaynaklara bağlı bir şekilde ele alınan kişinin ilk olarak resmî hayatının, ikinci olarak çevresiyle beraber değerlendirilmesinin ve son olarak kabaca iç dünyasının yansıtılıp karakterinin analiz edilebileceğini belirtmiştir. Bk. Emecen, agm., s. 91-92.